

MONOGRAFIES I RECERQUES

Les conseqüències culturals i socials de l'emigració a França. El cas de Sóller (1880-1936)*

Antoni Quetglas Cifre

HISTORIADOR

ABSTRACT

L'emigració fou un dels fenòmens que més va marcar la societat i la cultura de Mallorca entre finals del segle XIX i principis del XX. La ciutat de Sóller no fou una excepció. Aquesta comunicació pretén fer una aproximació dels efectes que va tenir la important emigració a França en aquesta vila mallorquina.

Paraules clau: emigració, Sóller, França.

ABSTRACT

The emigration was one of the phenomena who marked the society and the culture of Mallorca among finals of the 19th century and principle of XX. The city of Sóller was not exception. This communication intends to mak an approach of the effects that the important emigration had to France, in this majorcan town.

Key words: emigration, Sóller, France.

A finals del segle XVIII a les Balears es dona un procés migratori que durarà fins a mitjan segle XX. Aquest fenomen és característic i comú a tot el continent europeu i especialment a la zona

* Aquest article es una aproximació al tema extreta de la meva tesi doctoral en curs a la UIB, dirigida pel Dr. Antoni Marimon i Riutort i titulada *Noves aportacions a l'emigració dels mallorquins entre 1830 i 1940: els casos de Sóller i Artà.*

mediterrània. L'emigració mallorquina durant l'època contemporània es va dirigir cap a Amèrica, Algèria i el centre d'Europa (especialment França). Es donen una sèrie de característiques bàsiques de l'emigració a Mallorca,¹ que són comunes a tots el pobles de l'illa, les quals, en línies generals, serien un contingent d'emigrants relativament nombrós; un fenomen de llarga durada (d'uns 150 anys), i unes importants conseqüències econòmiques, socials, culturals i polítiques per a l'illa. Una emigració que es presentava com a temporal, amb el desig de retornar a l'illa, i que es fonamentava en causes de tipus polítiques i econòmiques (el caciquisme, els jornals baixos, les plagues i la misèria), causes psicològiques (necessitat de millora social), i en tercer lloc, l'intent d'evitar el servei militar i les guerres en què participà l'Estat espanyol.

S'han establert tres grans etapes per explicar l'emigració mallorquina,² que es basen en diferents variables com la conjuntura política, social i econòmica tant de l'Estat espanyol com d'Europa, les traves i facilitats de la política migratòria dels països receptors o els grans corrents migratoris europeus, especialment els mediterranis. Serien les següents:

1) Una primera etapa, que comprendria des del darrer terç del segle XVIII fins als anys vuitanta del segle XIX, i caracteritzada per l'emigració cap a les Antilles i el Mar del Plata. La causa principal d'emigració fou la manca d'oportunitats per ascendir socialment i econòmicament a Mallorca; la majoria dels migrants eren fills de famílies humils o de famílies menestrals.

2) Una segona etapa aniria des dels anys vuitanta del segle XIX fins als anys trenta del segle XX. Les persones que nodriren els fluxos migratoris foren majoritàriament els obrers agrícoles. La pèrdua de les darreres colònies espanyoles (Cuba, Puerto Rico i Filipines) va suposar un parèntesi en el flux migratori, però que es va recuperar ràpidament. A finals del segle XIX els llocs d'acollida dels emigrants foren Argentina, Uruguai, Cuba, Veneçuela i Xile a Amèrica; França, Bèlgica, Suïssa i Alemanya a Europa; i Algèria a Àfrica.

3) La tercera etapa comprèn des de la Guerra Civil espanyola fins als anys cinquanta. Aquesta període es caracteritzà per la davallada del flux migratori, marcada pels conflictes bèl·lics tant en l'àmbit espanyol (1936-

¹ Sebastià SERRA BUSQUETS, *Els elements de canvi a la Mallorca del segle XX*, Palma, Edicions Cort, 2001, p. 11-97.

² *Ibidem*, p. 23.

1939) com internacional (1939-1945) i per les polítiques restrictives en matèria migratòria. El flux es va dirigir cap als països d'Amèrica del Sud, les illes del Carib i Veneçuela.

Pel que fa al moviment associatiu, hem d'esmentar que els balears van voler mantenir els lligams amb les Illes, i es van agrupar en diferents associacions i societats.³ D'aquestes associacions podem destacar a l'Argentina la Casa Balear (Mendoza), l'Agrupació Mallorquina (San Pedro) i la Casa Balear (Buenos Aires); a l'Uruguai La Roqueta (Montevideo); a Cuba el Centro Balear, Beneficencia y Auxilios Mutuos (l'Havana); i a Xile el Círculo Balear.

Les particularitats de l'emigració a Sóller. El cas de França

La ciutat de Sóller està situada en una vall a la serra de Tramuntana. Envoltada de muntanyes, fins a mitjan segle XIX la sortida més ràpida de la localitat era per mar.

L'emigració a Sóller va seguir les pautes cronològiques abans esmentades, però amb moltes particularitats degudes a la seva singular evolució històrica i la seva situació geogràfica. Podem distingir dues grans àrees migratòries. Per una banda el continent americà, amb una migració principalment orientada a les illes del Carib (on destaca sobretot Puerto Rico) i Amèrica Central (Mèxic). I, per altra banda, el continent europeu, amb França com a principal país de destí dels emigrants (els altres països receptors foren Alemanya, Suïssa i Bèlgica). En aquest estudi ens centrarem en el cas de l'emigració a França, per l'enorme influència del país gal en el desenvolupament de la ciutat, en tots el àmbits. Podríem dividir l'emigració dels sollerics a França en quatre etapes:

1) Fase de primers contactes (1830-1870)

Amb el restabliment dels privilegis per comerciar des del port de Sóller durant el regnat de Carles III, es va iniciar un intens comerç amb la zona sud de França. Aquest comerç es basava en gran part en la producció de cítrics.

³ Joan BUADES CRESPI; M. Antònia MANRESA; Antoni MARIMON; Margalida MAS, «El moviment associatiu balear a l'exterior (l'emigració de les Illes Balears a Ultramar)», *Els Camins de la Quimera*, n. 1, Palma, Conselleria de Presidència del Govern Balear, 2001.

Els principals mercats dels cítrics sollerics eren, entre d'altres, Canes, Seta, Port-la-Nouvelle, Marsella i Niça.⁴ Des d'aquestes ciutats aprofitaven la xarxa ferroviària francesa per distribuir els productes per tot el país. Segons Miquel Arbona Oliver, el primer solleric que va establir un negoci permanent de fruites a França fou Antoni Rotger *Bajà* a mitjan segle XIX.⁵ En aquest període l'emigració a França fou més aviat escassa. Les necessitats de la població no exigeixen sortir fora, ja que en aquest període l'economia local era estable i es trobava en un procés de creixement, sobretot per l'expansió de l'activitat comercial i de l'activitat tèxtil. Els primers llocs on s'establiren els emigrants foren els ports del sud francès (Marsella, Besiers, Montpeller, Perpinyà, Nimes i Avinyó), ja que eren llocs coneguts pels contactes comercials anteriors.

La majoria d'aquests primers emigrants van establir negocis de fruites, lligats al tradicional comerç de cítrics. Així i tot també hi havia altres tipus de negocis lligats al món de la restauració (cafès, restaurants i hostals). Aquest model posà les bases de l'augment migratori posterior i fou seguit pels qui vingueren posteriorment.

2) Fase d'expansió de l'emigració (1870-1913)

A partir dels anys vuitanta del segle XIX, la destinació dels emigrants deixà de ser Amèrica per passar a França. Entre les causes cal citar la crisi econòmica que va afectar Sóller a partir de la dècada dels seixanta, que es va donar en tots els sectors productius, amb la malaltia dels tarongers i la pèrdua del comerç d'aquest cítric, a la qual s'afegí la crisi del sector tèxtil, provocada pel canvi de conjuntura en el mercat del cotó. Així, els principals afectats d'aquesta crisi foren els pagesos, els antics patrons de barca i els petits menestrals tèxtils. Una segona causa vindria donada pel creixement demogràfic de finals del XIX, produït per la introducció de noves mesures higièniques i sanitàries. Això va comportar, per tant, una adaptació i una reestructuració del sistema econòmic solleric, que es va haver d'adaptar per

⁴ Carles MANERA, *Història del creixement econòmic a Mallorca (1700-2000)*, Palma, Lleonard Muntaner, 2001, p. 183.

⁵ Miquel ARBONA, *Converses solleriques. Un poc cada setmana (1964-1974)*, Ciutat de Mallorca, editorial Moll, 1977.

tornar-se més competitiu. En tercer lloc, França oferia un mercat de consumidors, amb un creixement i una capacitat d'absorció més alt que el mercat americà.

Hem de tenir en compte, també, les causes de tipus sociològic. La proximitat de Sóller amb França facilitava el contacte constant amb el lloc d'origen, afavoria el possible retorn i possibilitava l'emigració a un grup de gent d'edat més variada i que es pogués fer juntament amb la dona i fills.⁶

Tampoc no podem deixar d'esmentar una sèrie de causes que provenen del país de destí, com la crisi demogràfica de França al segle XIX, provocada bàsicament per una baixa natalitat.⁷ Un altre factor determinant fou la política favorable de l'Estat francès a la immigració i l'assimilació del treballador estranger, gràcies a les lleis de nacionalitat i a l'escolarització a França dels fills d'emigrants.⁸ Seguint la pauta dels primers emigrants, els sollerics es van establir a la zona sud-est de França, principalment als departaments d'Erau, Aude, Pirineus Orientals, Gard i les Boques del Roine, principals llocs de les rutes mercantils i porta d'entrada al mercat francès.⁹ Posteriorment els emigrants s'anaren desplaçant cap al centre i nord de França, així com també a les zones francòfones dels països veïns: Bèlgica, Alemanya, Luxemburg i Suïssa.

La principal característica dels emigrants sollerics a França és que va ser una migració «qualitativa» pel que fa a les activitats econòmiques a què es van dedicar (sector dels serveis),¹⁰ dins el nombrós contingent d'emigrants peninsulars.¹¹ L'investigador francès Robert Ferras va definir el prototip

⁶ Astrid CUBANO IGUINA, *Un puente entre Mallorca y Puerto Rico: la emigración de Sóller (1830-1930)*, Colombres (Asturias), Fundación Archivos Indianos (col·lecció Cruzar el Charco), 1993, p. 54.

⁷ Javier RUBIO, *La emigración española a Francia*, Barcelona, editorial Ariel, 1974.

⁸ Segons el Codi Civil francès de 1889 era considerat ciutadà de França el fill d'emigrant nascut i resident al país en complir la majoria d'edat.

⁹ L'any 1888 hi havia 58 sollerics al departament francès d'Erau (a les ciutats de Bedarius, Montpellier, Besiers i Seta) dels 105 mallorquins que hi havia establerts. Entre 1902 i 1910 hi havia 101 sollerics (font: Robert FERRAS, «Des Baléares vers le Bas-Languedoc. Un aspect de la migration des Majorquins avant la première guerre mondiale», dins *Majorque, Languedoc et Roussillon, de l'Antiquité à nos jours*, Montpellier, Université Paul Valéry, 1982).

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ A finals del segle XIX i principis del XX els emigrants de l'Estat espanyol a França

d'emigrant mallorquí resident al departament d'Erau com «*un homme jeune, né à Soller, marchand d'oranges et de primeurs, dans les grandes villes de l'Hérault, et qui reste en contact avec son lieu d'origine qu'il retrouve périodiquement*».¹²

L'èxit de l'estratègia dels sollerics fou l'establiment d'una complexa xarxa comercial i familiar que anava lligada a l'arribada constant de mà d'obra. Es produïa una substitució contínua. L'evolució professional dels emigrants solia seguir unes pautes similars: el mosso que arribava a treballar a França com a dependent, cambrer o venedor, quan havia estalviat prou s'independitzava i muntava el seu propi negoci o el comprava a l'antic cap. Quan marxava del negoci, el treballador era substituït per un altre jove emigrant. Alhora, l'antic mosso, ja comerciant, també necessitava treballadors nous i els cercava a Sóller, preferiblement en l'entorn familiar o entre les amistats, i si no es posava un anunci a la premsa local. Una altra de les pautes comunes dels sollerics era que establiren els seus negocis pròxims uns dels altres i ocupaven sovint el mateix carrer o plaça.¹³

3) Fase de consolidació (1914-1929)

La Primera Guerra Mundial va marcar un trencament de la dinàmica migratòria. Els anys de la Gran Guerra suposaren el retorn de molts emigrants i el tall del flux migratori. El viatge per les rutes tradicionals no era segur i això va fer que els viatges es reduïssin. L'exemple més clar d'aquesta inseguretats fou el del vaixell solleric *Villa de Sóller*, el qual fou enfonsat el 1918 per un submarí alemany. A més, hi hagué diversos casos tràgics de sollerics que perderen la vida a causa de la guerra. El més tràgic fou el dels comerciants Antoni i Jaume Oliver i tres empleats del seu negoci, assassinats per les tropes alemanyes a Lieja (Bèlgica).¹⁴

No és estrany, doncs, que majoritàriament el poble de Sóller es decantés per les potències aliades. A pesar d'aquest suport del sollerics hi hagué algunes

es dedicaven bàsicament a l'agricultura i la indústria (jornalers i obrers), el 1911 sols el 15,3% dels emigrants espanyols es dedicava al comerç (font: RUBIO [7]).

¹² FERRAS [9].

¹³ Arxiu personal de Miquel Colom Morell.

¹⁴ Antoni VICENS CASTANYER, *Sollerics a França (1870-1940). Passions i Quimeres*, Palma, El Tall, 1993.

manifestacions a favor dels alemanys i des de França també es van llançar sospites de la col·laboració d'alguns comerciants amb interessos a Alemanya de proporcionar combustible als submarins alemanys en aigües de les Balears.¹⁵ Als anys vint començà a canviar la política francesa envers la immigració de treballadors estrangers. L'any 1924 les autoritats franceses consideraven que el gran nombre de treballadors estrangers posava en perill la salut pública. Al mateix temps que s'endurien les mesures de control als immigrants, també es donaven facilitats per a la integració i l'adopció de la nacionalitat francesa.

4) Fase final del corrent migratori (1930-1940)

La dècada dels anys trenta va estar marcada per les conseqüències de la crisi econòmica de 1929, la Guerra Civil espanyola i la Segona Guerra Mundial. Aquests dos fenòmens foren les causes principals de la davallada del nombre de migrants. També s'ha de tenir en compte les diferents lleis d'amnistia per als pròfugs del servei militar, que es donaven des de finals dels anys vint.¹⁶

La crisi econòmica de 1929 fa afectar molt França, i el seu govern va prendre una sèrie de mesures legals de caràcter proteccionista, entre les quals hi havia la restricció de l'entrada de nous immigrants al país. L'any 1933 es va aprovar un decret pel qual s'exigia a tots els estrangers una targeta d'identitat i autorització de residència. També estaven obligats a visar la seva targeta d'identitat cada vegada que canviaven de domicili. Si es pretenia ocupar un lloc de treball s'havia de presentar, a més de la documentació anterior, un certificat mèdic i un contracte de treball aprovat pel Ministeri de Treball francès. Si no es complien tots els requisits, l'emigrant podia ser expulsat o sofrir pena de presó.

Davant aquestes dificultats, les autoritats de Sóller i les societats de socors mutus espanyoles es van mobilitzar i van fer gestions amb els diputats mallorquins a les Corts espanyoles (especialment amb el banquer Joan March Ordinas) per negociar amb el govern francès que els espanyols, i especialment els sollerics, quedessin exclosos de la nova llei sobre

¹⁵ L'any 1914 va sortir un manuscrit proalemany, *El Eco Germano*, escrit per Miquel Marquès i alguns companys d'escola. (font: Plàcid PÉREZ PASTOR, «Les publicacions periòdiques de les impremtes Marquès i Calatayud», dins *I Jornades d'Estudis Locals a Sóller*, Palma, Edicions El Moixet Demagog, 2007).

¹⁶ Font: Setmanari *Sóller* 11-08-1934.

immigració. Es van afegir a les dificultats burocràtiques, les obres d'ampliació dels molls del Port l'any 1932, que van fer disminuir el tràfic comercial i de passatgers per mar. La Guerra Civil espanyola va frenar l'emigració. L'illa va quedar a l'anomenada «zona nacional», i es va establir un control molt estricte de la circulació de persones, control que es va mantenir durant la dècada dels anys quaranta.

Les conseqüències socials i culturals

L'emigració va donar lloc a una nova classe social, de tipus burgès, amb individus que procedien de les classes menestrals, antics mariners i petits agricultors. A França suportaren dures jornades de treball, i quan retornaren van voler fer ostentació de la seva riquesa. Una de les fórmules per mantenir els lligams amb Mallorca fou el matrimoni dels emigrants amb joves de Sóller. La major part dels migrants partien molt joves, entorn del 14-15 anys. A més les jornades laborals solien superar les 12 hores i no es tenia temps per festejar. Una vegada els dependents tenien diners per establir-se pel seu compte, el pas següent era casar-se, per això se solien fer gestions per casar-se amb una jove de Sóller, ja que se cercava una *madona* per dur el negoci i la casa. Les famílies solleriques generalment no es fiaven de les al·lotes franceses o americanes, ja que no les consideraven prou sacrificades i abnegades.¹⁷

En aquest joc matrimonial va tenir un paper destacat mossèn Josep Pastor Castanyer, conegut com el Vicari Fiquet. Va beneir uns 1.671 matrimonis durant els primers decennis del segle XX, la majoria d'emigrants.¹⁸ El procediment que seguia el mossèn era sempre el mateix, el pretendent o la seva família escrivia una carta al vicari en què demanava la urgència d'un matrimoni ràpid. Mossèn Pastor no trobava gaires dificultats a trobar una candidata, l'emigració havia fet minvar l'oferta de joves en edat de casar-se i li feia arribar les intencions del pretendent. Si acceptava, el matrimoni es realitzava en qüestió de poques setmanes, i el nuvi no veia la

¹⁷ Andreu ARBONA I OLIVER, *Fent volar l'estel*, Sóller, Associació Cultural Veü de Sóller, 1996, p. 226.

¹⁸ Jerónimo Pbro. PONS, *Estudio biográfico del Dr. D José Pastor Castañer, Pbro. Ciudadano Benemérito de Sóller*, Sóller, Imprenta Marqués, 1942.

núvia més de quatre dies abans de l'enllaç. Just després de casar-se, els nuvis partien cap a la ciutat on es tenia el negoci.

A més s'introduïren canvis en la manera de vestir, tant homes com dones van adoptar la moda europea i van abandonar els vestits tradicionals illencs.

Potser un dels trets més característics de l'emigració fou l'assimilació de paraules i vocables propis dels llocs on es va emigrar, principalment de França. Els principals trets són la pronunciació de la *r* uvular i el so [i] en lloc de [ë].¹⁹ Així, es van introduir molts gal·licismes en la llengua, com:²⁰ *arramassar* ('arreglar'), *banana* ('plàtan'), *beta-rave* ('remolatxa'), *bullota* ('bossa d'aigua calenta per escalfar'), *bureau* ('escriptori'), *carrota* ('pastanaga'), *cop de fil* ('telefonar'), *cornixó* ('cogombre'), *enrumat* ('constipat'), *gara* ('estació'), *garçó* ('cambrer'), *guixé* ('taquilla'), *llunetes* ('ulleres'), *marchant* ('venedor' o 'representant'), *memé* ('padrina'), *pantufles* ('sabatilles'), *peixe* ('préssec'), *pepé* ('padrí'), *retreta* ('paga'), *tricot* ('jersei'), *valisa* ('maleta') o *vianda* ('carn'). El francès es va convertir *de facto* en la segona llengua de la localitat. L'oferta educativa d'aquesta llengua es va multiplicar i es va crear fins i tot una plaça de professor de francès municipal. Maria Mayol en fou professora als anys vint i trenta. Cal destacar l'establiment d'una secció de l'Aliança Francesa l'any 1950.

Pel que fa a la literatura, el tema migratori va inspirar algunes obres que suposen una bona aportació per comprendre aquest fenomen històric. A Sóller destaquen la novel·la *Elvira (Impresiones Americanas)* de Damià Ozonas (publicada l'any 1923) i *Islas* (1976), les memòries d'Esperança Mayol Alcover, filla d'emigrants. L'educació i la influència de la cultura francesa va fer que molts emigrants retornats gaudissin de bones biblioteques. L'investigador Antoni Vicens parla d'una biblioteca imaginària de l'emigració, amb obres de George Bernanos (*Journal d'un curé de campagne*), Désiré Blanchet (*Historie de France*), Victor Hugo (*La légende des siècles*) o Jules Verne (*Cinq semaines en ballon*).²¹

L'emigració també va estar molt lligada a l'aparició i el desenvolupament de la premsa a la localitat. L'exemple més clar és el del

¹⁹ Jaume CORBERA, «Gal·licismes a la vall de Sóller», *Randa* 12, Palma, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1981.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ VICENS [14], p. 165-188.

setmanari *Sóller*, fundat el 1885 per Joan Marquès Arbona. La publicació s'ocupava de molts aspectes informatius, entre els quals destacava, pel tema que ens ocupa, la secció *Notas de Sociedad*, en la qual es feia ressò de les arribades i partides dels sollerics que venien de fora, així com de les defuncions, naixements, matrimonis i altres informacions relatives als seus negocis o propietaris. Un dels primers llocs on anaven els sollerics quan arribaven o partien era la redacció del setmanari, per anunciar la seva arribada.²² Una altra secció destacada fou la dels anuncis comercials, que ajudaven a completar la xarxa de clients i proveïdors. La redacció del setmanari feia d'intermediari quan un *negociant* volia vendre el seu comerç, un jove volia comprar un negoci o es necessitaven empleats.²³ La majoria dels sollerics estaven subscrits al setmanari *Sóller*, així mantenien el contacte i estaven assabentats del que passava a la localitat. La premsa local, en especial el *Sóller*, va tenir un paper clau en el manteniment dels contactes entre la localitat i els emigrants. La majoria d'emigrants hi estaven subscrits i aquest setmanari s'enviava a moltes ciutats franceses, Puerto Rico, Mèxic, Cuba i els Estats Units.

La publicitat del setmanari, fins als anys quaranta, procedia majoritàriament de cases d'expedició i venda de fruites i *primeurs* i d'algunes fondes o cases d'hostes a Catalunya o França.²⁴ Els anuncis estaven escrits normalment en francès, però a partir de l'any 1936 aquests disminuïren arran de les lleis franquistes, que prohibien l'expressió en altres llengües que no fossin el castellà.

Molts dels qui retornaven per retirar-se es trobaven desenfainats i van impulsar la creació d'un *casino* per poder passar les hores lliures amb altres emigrants retirats. L'any 1887 van fundar l'associació recreativa La Torre.²⁵

²² Entrevista amb Antoni Vicens Castanyer, 22-05-07.

²³ «*Cause double emploi: A vendre important ville Midi France, grand Magazín Fruits, gros chiffre d'affaires, benefice assauré 50.000. A traiter avec 50.000 comptant facilités pour solde. Ecrire Administration du Sóller n° 1.*» (font: Setmanari *Sóller* 05-11-1932).

²⁴ Vegeu Plàcid PÉREZ; Miquel GUAL, *Publicitat i emigració a un mitjà de comunicació local mallorquí: el setmanari "Sóller": 1925-1935*, Palma, Jornades d'Estudis Històrics Locals, XII, IEB, 1993.

²⁵ Anomenada així perquè ocupava la planta baixa d'una antiga torre de la muralla que rodejava l'església parroquial.

Aquesta societat recreativa fou impulsada pel emigrants retornats d'Amèrica.²⁶ L'any 1893 aquesta societat es va unir amb una altra societat, el Círculo Recreativo, i la nova entitat va passar a denominar-se La Unión, també coneguda popularment com *sa Botigueta des Senyors*.

A més de les ganes de reunir-se, els emigrants importaren de l'estranger la pràctica de l'esport. Així, a finals del segle XIX, el 1899, es va fundar una altra societat recreativa, el Círculo Sollerense, coneguda també com *Es Centro* o *Es Xiclets*. Entre els socis abundaven «*els retirats de França, industrials, comerciants, treballadors i gent jove que es proposava practicar l'esport*».²⁷ Aquestes societats van contribuir a mantenir i difondre la influència dels emigrants, alhora que era una plataforma per a tota mena d'activitats culturals i esportives.

Els emigrants també van contribuir a la implantació de la moda d'anar a «prendre les aigües» (anar a nedar). Entre els decennis de 1910 i 1920 els emigrants, que provenien principalment de França, bastiren a la platja d'en Repic casetes de bany, les quals es mantingueren fins als anys setanta.

El món dels costums i la vida quotidiana també es va veure afectat per la introducció de novetats que provenien d'Europa o Amèrica. Per exemple, el primer automòbil privat de Sóller el va dur Jaume Morell *Bac*, quan es va retirar del seu negoci a Verdun.²⁸

Molts comerciants escolaritzaren els seus fills als llocs on tenien els seus negocis, així quan retornaven, aquests infants tenien un nivell més elevat que la resta. El francès va esdevenir la segona llengua de la Vall. Els emigrants van intentar donar una bona educació als seus fills. L'investigador Bartomeu Orell conclou que «*sembla evident que els emigrants —als qui hem vist més alfabetitzats que el conjunt de la població— tenien un especial interès per millorar el nivell formatiu dels seus fills, i part dels recursos estalviats a Amèrica, al sud de França o al nord d'Àfrica eren destinats a assegurar l'educació dels infants, ja fos a aquelles terres o al seu retorn al poble d'origen a Mallorca*».²⁹

²⁶ ARBONA I OLIVER [17].

²⁷ *Ibidem*, 190.

²⁸ ARBONA [5] p. 332.

²⁹ Bartomeu ORELL I VILLALONGA, «L'alfabetització dels emigrants mallorquins entre finals del s. XIX i principis del XX», dins *XXIV Jornades d'Estudis Locals Història/Històries de la lectura*, Palma, IEB, 2005, p. 165.

Un cas rellevant és el de Maria Mayol Colom, que fou educada a França i va estudiar a la Universitat de Bordeus. Va retornar a Sóller durant la Primera Guerra Mundial i va impulsar la creació del Foment de Cultura de la Dona, entitat creada per ajudar en l'emancipació i l'educació de les dones, i de la qual va ser presidenta fins a mitjan anys trenta. A més, va destacar per la seva activitat literària i política. D'idees republicanes, fou la primera dona de les Balears a presentar-se com a candidata durant les eleccions generals de 1933, en què va quedar a les portes d'aconseguir un escó a les Corts.

Una vegada retornats, els emigrants volien demostrar el seu progrés econòmic. La millor manera de fer-ho va ser a través de tres vies, la construcció o restauració de grans casals, l'aixecament de panteons familiars al cementiri i les donacions al poble. En els dos primers casos, els corrents artístics del moment van influir molt, així com també el lloc de procedència dels emigrants. El moviment artístic que es va adoptar fou el modernisme. A Mallorca, el modernisme s'inicià més tard que a la resta d'Europa i d'Espanya. La major part de les obres modernistes foren realitzades per la iniciativa privada, bàsicament per una burgesia que malgrat les dificultats, s'havia anat enriquint a través dels seus negocis. Sóller fou, després de Palma, la localitat mallorquina on el modernisme tingué més difusió. Els contactes amb França, València i Barcelona, juntament amb l'existència d'una classe burgesa lligada al comerç i a la indústria tèxtil, va afavorir l'arrelament del moviment. Així, entre 1890 i 1920 la vila es va omplir d'edificis amb elements modernistes, en què destaca sobretot la façana de l'església parroquial de Sant Bartomeu, el Banc de Sóller, Ca'n Prunera, la Casa Magraner, entre d'altres. A moltes de les cases del centre urbà de la localitat es col·locaren petits elements que mostren la difusió del modernisme, com per exemple les baranes de ferro forjat amb motius florals i els elements decoratius geomètrics o florals adossats a moltes cases. La canalització dels capitals en l'arquitectura i les arts es va donar en quatre àmbits.

En primer lloc, la construcció d'habitatges unifamiliars: els nous eixamples van servir per poder construir cases noves amb elements modernistes. El 1886 es va prolongar el vial de la Creu fins al carrer d'en Real; el 1891 es va redactar el projecte d'urbanització del Cellar, en la qual s'obriren els carrers del Cellar, Sant Jaume, Santa Teresa i Fortuny, i que fou

ampliat entre 1911 i 1913, en què van sorgir els carrers Bisbe Colom, Rullan i Mir i Sant Ramon; l'any 1903 es va començar el projecte del carrer de la Gran Via, la qual acabava en la plaça d'Amèrica; el 1911 s'assenyalà el carrer de Cetre; i el 1932 es projectà l'avinguda d'Astúries.

Així també alguns emigrants es decidiren a reconvertir les cases familiars d'arquitectura popular mallorquina, afegint elements decoratius propis del modernisme. Edificaren cases de dues o tres plantes, de línies arquitectòniques rectes, utilitzant el ferro i decorades amb motius florals i geomètrics. També es donaren altres estils arquitectònics com l'historicista o el d'arrels colonials. Podem destacar Can Bordils, Can Cremat, Can Dulce, Can Felet, Can Magraner (1912), Can Maçana, Can Prunera (1909-1911), Cas Fideuer (1892), Cas Puer, Can Cambuix (1926-28), Can Moratal, Can Prohom, Can Cera o Ses Torretes.

Un dels elements més característics d'aquestes noves construccions foren els jardins. Molts d'horts foren transformats en jardins plens d'elements decoratius, com pèrgoles, fonts amb sortidors, bancs, etc.³⁰ Es poden destacar el de Can Canals al carrer Gran Via, el de Can Cremat al mateix carrer, el de Can Colom al carrer Isabel II, el de Can Cera a la carretera Desviament, etc.

Un segon àmbit fou l'aixecament d'hipogeus i tombes: una de les demostracions de riquesa i d'ascens social es traduïa en la construcció de tombes sumptuoses per diferenciar-se de la resta de població. Així, es van aixecar hipogeus, panteons i nínxols, els primers dels quals eren els més estesos. Bona part dels emigrants volien ser enterrats a Sóller. Per això retornaven a la localitat poc abans de morir o deixaven en les seves disposicions finals el trasllat del cos difunt a la localitat. El cementiri de Sóller és un bon exemple de cementiri de muntanya, dividit en terrasses que s'adapten al terreny. El modernisme és present en bona part dels panteons i escultures, on destaca l'obra de l'escultor català Josep Llimona.³¹ El francès és una llengua molt present en molts epitafis del cementiri, en què es repeteix la paraula *souvenir* o frases com «*comme une fleur brisée au souffle de l'orage la mort t'a ravi au printemps de ton âge*».

³⁰ Donald G. MURRAY; Jaume LLABRÈS; Aina PASCUAL, *Jardines de Mallorca. Tradición y Estilo*, vol. II, Palma, José de Olañeta Editor, 1990, p. 145.

³¹ Fana BATUECAS CRESPI; Francesca PUJOL FIGUERA, *El cementiri de Sóller*, Palma, edicions El Moixet Demagog, 2005.

En tercer lloc, les donacions: una altra manera de mostrar la diferenciació social es donà a través de les donacions que feren al poble els emigrants retornats que s'havien enriquit.

Finalment, el quart àmbit d'inversió fou a través de l'arquitectura religiosa i pública. Es feren dues obres destacades a la localitat d'estil modernista i amb plànols de l'arquitecte català Joaquim Rubió i Bellver. Per una banda, la façana de l'església parroquial i, per l'altra, l'edifici del Banc de Sóller. També es va projectar la construcció d'un nou ajuntament d'estil modernista, però no es va arribar a consolidar. No podem oblidar esmentar la construcció de la capelleta del monestir de Santa Maria de l'Olivar (1917), també modernista.

També es produïren canvis en la gastronomia, les dones que emigraren amb els seus marits, quan retornaren, introduïren nous plats apresos a Puerto Rico o França, així com també nous ingredients que afegiren als plats tradicionals. Així, plats com els plàtans fregits amb arròs blanc o l'ànec amb taronja es convertiren en plats quotidians dins les cuines solleriques. L'any 1931 es va publicar un llibre de cuina amb receptes de Mallorca, però també de França, Alemanya i Amèrica. La majoria dels exemplars d'aquest llibre es van vendre fora de Mallorca, principalment a França, segurament per la necessitat de no perdre arrels.³²

Les conseqüències en l'àmbit polític

Foren molts els sollerics que, una vegades retornats, s'implicaren en la vida pública del municipi. La bona posició econòmica amb la qual retornaren els permetia dedicar més temps a la política. La majoria es van decantar per les opcions conservadores, d'acord amb la seva situació social, i ajudaren a mantenir el caciquisme a la ciutat.

Alguns, però, van retornar de Puerto Rico o França amb idees polítiques progressistes. El impulsors del Centro Republicano Sollerense³³ foren emigrants retornats de Puerto Rico, entre els quals destaca Antoni Mayol Simonet (fundador de la ferreteria Los Muchachos a San Juan), Llorenç Roses Bermejo

³² Antoni PINYA FLORIT; Miquel S. FONT POQUET, *Cuina Popular de Mallorca (Sóller 1931)*, Palma, Miquel Font editor, 2007.

³³ Que recollia el testimoni de la delegació local de La Unió Republicana.

(nét del fundador de l'empresa exportadora i productora de cafè Roses y Cía. i cunyat del metge i batle de Palma durant la Segona República, Emili Darder i Canaves) i Damià Ozonas Pastor (autor de la novel·la *Elvira*). Van impulsar la creació d'una escola laica a la localitat, una banda de música i dues publicacions periòdiques (*El Pueblo* i *La República*).

Com hem dit, bona part dels emigrants a l'estranger es van posar a favor dels partits conservadors de l'Estat espanyol, fins i tot donant suport econòmic des de l'exterior.

Bona part dels batles de Sóller entre 1900 i 1940 foren emigrants retornats. Podríem destacar els germans Miquel, Josep i Joan Ripoll Magraner, propietaris de Ripoll y Cía. (empresa dedicada al comerç i l'exportació, amb sucursals a diverses ciutats franceses i espanyoles). Miquel Ripoll fou batle el 1907 pel Partit Conservador, Joan fou membre de la junta directiva del Banc de Sóller i Josep pertanyia a la junta de govern del Ferrocarril. Per citar altres casos, podríem anomenar Ramon Escalas Deyà (comerciant establert a Castres, França), que fou batle el 1908; Joan Puig Rullan (comerciant establert a l'Havana, Cuba), que fou batle del 1902 i al 1912; Jaume Mayol Morell (comerciant amb negocis a França i Alger), que fou batle el 1916; Joan Magraner Oliver (comerciant establert a Belfort, França), que fou batle el 1919; Antoni Castanyer Bernat (comerciant de fruits establert a Agde, França), que fou batle entre 1928 i 1929, etc.

Cal destacar l'establiment d'un vicecònsol francès a Sóller. Solien ser persones que havien estat establerts al país i havien assolit una bona posició econòmica. Entre 1890 i 1930 ocuparen aquest càrrec Llorenç Bauzà i Joan Marquès Frontera.

Les conseqüències econòmiques

L'emigració també va afectar l'evolució econòmica de Sóller i l'aparició d'empreses i entitats, les quals serviren per reinvertir el capital obtingut a l'estranger. Com hem dit, els beneficis obtinguts a l'estranger es van reinvertir sobretot en infraestructures, la indústria i el comerç. Les companyies més importants de la Vall creades entorn de finals del segle XIX i principis del XX, foren impulsades amb capital emigrant. Citem, per exemple, el Ferrocarril de Sóller. Aquest capital també va afavorir la fundació el 1881 del Banc de Sóller, lligat, almenys en part, a la indústria

tèxtil. L'entitat va servir de pont per a la reinversió del capital emigrant. L'altre banc de la localitat, la sucursal del Banc de Crèdit Balear, es va inaugurar l'any 1872, i la primera sucursal d'aquest banc es va establir a la Part Forana. També hi ha una relació directa amb el desenvolupament de la indústria tèxtil, ja que aquesta va evolucionar amb la reinversió del capital del emigrants, els quals van trobar en el comerç i la indústria un bon lloc on invertir els beneficis.³⁴ El creixent comerç de la taronja va afavorir que sorgiren companyies marítimes locals que s'encarreguessin del transport de les mercaderies, com la Marítima Sollerense (1903-1923) i la Compañía de Navegación Sollerense (1923-1927). La Marítima Sollerense, per exemple, es va crear per adquirir un vaixell de vapor que fes la ruta del Port de Sóller cap a Barcelona i Seta. D'aquestes companyies marítimes no sols es beneficiaren els productors i exportadors de cítrics, també els industrials del tèxtil i els qui anaven a treballar a França.³⁵ Les associacions agràries van ser vies d'inversió del capital emigrant. Això va contribuir a mantenir el minifundi, que va predominar com a estructura de la propietat de la localitat. Sorgiren a principis del segle XX diverses entitats i associacions per defensar els interessos dels agricultors locals. No sols capital va aportar l'emigració als qui retornaren, també coneixements nous apresos a ciutats europees i americanes. En tenim molts exemples, potser un dels més rellevants fou Joan Oliver Rullan *Maneu*,³⁶ que va emigrar a França el 1824 i va treballar en un taller metal·lúrgic a Marsella. Quan va retornar va invertir en una fàbrica metal·lúrgica, que posteriorment traslladà a Palma i la convertí en una de les més rellevant de l'època.

Conclusions

Una vegada exposada com es va produir l'emigració i quines conseqüències va tenir a Sóller, podem extreure algunes conclusions. En

³⁴ Joan A. CASTANYER, «Emigración y capital: circuitos de financiación de la industria de Sóller y su coyuntura en el periodo 1939-1945», *Trabajos de Geografía*, 38, Palma, 1984.

³⁵ Francesc ASENSI JOU, «Cent anys d'història marítima a Sóller», setmanari *Sóller*, 23-12-2005.

³⁶ Carles MANERA, *Història del creixement econòmic a Mallorca (1700-2000)*, Palma, Leonard Muntaner, 2001, p. 258.

primer lloc, pareix que les causes que impulsaren els sollerics a emigrar són bàsicament la difícil conjuntura econòmica que travessava la vall (crisi de la taronja, crisi tèxtil i comercial). Pel que fa al patró que seguiren els sollerics a França, primer s'establiren a les zones que coneixien, els ports mediterranis, per després estendre's per tot l'Estat francès. Els sollerics es dedicaren bàsicament als serveis, el comerç i la hostaleria, i una vegada establerts, els emigrants sollerics van cridar els seus parents i amics. El flux es va anar renovant a mesura que els primers emigrants s'anaven retirant i els empleats muntaven el seu propi negoci.

Al mateix temps, una vegada retornats, molts sollerics invertiren en la indústria i el comerç, i van formar una nova classe burgesa que mantindria contactes constants amb el continent. El capital s'invertí també en la construcció de palauets, que simbolitzaven la seva condició social. Es va invertir a millorar les infraestructures de la Vall. En l'àmbit social, les conseqüències de l'emigració van canviar la manera de vestir de molts sollerics, s'introduïren nous plats i sabors i fins i tot s'adoptaren mots d'origen francès. En darrer lloc, cal dir que la petjada migratòria va marcar també l'educació. En el poble es muntaren moltes biblioteques privades amb les obres més rellevants i capdavanteres que venien de l'estranger.